

Zmiany tożsamości kulturowej i dystansu społecznego wobec innych narodów w społeczeństwie ukraińskim po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2014 r.

Abstract:

The aim of the article is to analyze changes in the sense of social distance to nations and cultural identity in Ukrainian society after the outbreak of the Russian-Ukrainian War in 2014. Selected representative surveys were carried out, surveys carried out by leading Ukrainian public opinion research centers as well as scientific and journalistic studies. The background to the discussion was comments on the Russian stereotype of a Ukrainian who was internalized by a part of the Ukrainian society and constitutes a barrier in the process of national emancipation of Ukrainians.

Keywords: cultural identity; social distance; ethnic stereotypes; Ukraine; Russian-Ukrainian war

Słowa kluczowe: tożsamość kulturowa; dystans społeczny; stereotypy etniczne; Ukraina; wojna rosyjsko-ukraińska

Pojęcia tożsamości kulturowej, dystansu społecznego oraz stereotypu należą do aktualnych pojęć socjologii. Stanowią ważne kategorie opisu stosunków pomiędzy różniącymi się od siebie zbiorowościami, narodami, dominującymi i mniejszościowymi grupami etnicznymi. Stereotypy etniczne mogą wpływać na międzygrupowe interakcje, szczególnie wtedy, kiedy grupy wchodzą ze sobą w bliskie i częste kontakty, dzieląc wspólną przestrzeń geograficzną, polityczną i społeczną, zamieszkując jedno państwo¹. Przez pryzmat takiej sytuacji możemy spojrzeć na zróżnicowane pod względem kulturowym, językowym, etnicznym, religijnym współcześnie i w przeszłości społeczeństwo ukraińskie. Zagadnienie wzajemnych stereotypów narodowych w społeczeństwie ukraińskim i rosyjskim zyskuje na aktualności jako przedmiot badań w kontekście trwającej od 2014 r.

¹ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 112.

rosyjsko-ukraińskiej wojny hybrydowej, która poza działaniami militarnymi, ekonomicznymi zakłada także prowadzenie nie mniej istotnych działań w przestrzeni symbolicznej. Stereotypy narodowe, społeczne obrazy grupy „obcych” wykorzystywane są jako oręż w rosyjsko-ukraińskim konflikcie symbolicznym po prodemokratycznych, proeuropejskich protestach z przełomu 2013/2014 r. wydarzeń zwanych Euromajdanem lub Rewolucją Godności, przeszedł w nową fazę.

Celem prezentowanego artykułu jest analiza zmian poczucia dystansu wobec narodów i grup etnicznych w społeczeństwie ukraińskim oraz tożsamości kulturowej Ukraińców pod wpływem konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. Interesuje mnie zmiana stosunku Ukraińców do Rosjan oraz Rosjan do Ukraińców w okresie ostatnich 6 lat. Tłem dla tych rozważań są odniesienia do stereotypu Ukraińca w społeczeństwie rosyjskim, który został częściowo zinternalizowany przez część społeczeństwa ukraińskiego, stając się jednym z problemów w procesie narodowej emancypacji Ukraińców w postsowieckiej, postkolonialnej rzeczywistości.

Odwołując się do wybranych ukraińskich i rosyjskich reprezentatywnych badań sondażowych chciałbym zweryfikować hipotezę, że pod wpływem konfliktu z Rosją z jednej strony w społeczeństwie ukraińskim doszło do zwiększenia się poczucia dystansu do Rosjan, z drugiej – do zmniejszenia się poczucia dystansu pomiędzy mieszkańcami różnych regionów Ukrainy oraz zwiększenia się poziomu integracji w społeczeństwie ukraińskim.

Na potrzeby artykułu za T. Palecznym przyjmuję, że „tożsamość kulturowa to uporządkowany grupowo, na bazie wspólnych elementów dziedzictwa, tradycji, symboli, wartości i norm grupowych, rodzaj świadomości jednostek, upodabniający albo też odróżniający je od innych, usytuowanych w bliższej lub dalszej przestrzeni społecznej ludzi.”² T. Paleczny zauważa, że tożsamość, dla której bardzo ważne są komponenty kulturowe, symbolicznie funkcjonuje i rozwija się przede wszystkim w grupie.³

Zwolennikiem odnoszenia kategorii tożsamości nie tylko do sfery psychicznej (jednostkowej), ale także do zbiorowości jest Z. Bokszański,⁴ który proponuje cztery modele opisu tożsamości narodowej. Przyjęcie przez badacza któregoś z nich implikuje określoną procedurę badawczą. W prezentowanych analizach opieram się na zaproponowanym przez Z. Bokszańskiego modelu opinii publicznej, który zakłada, że tożsamość traktowana jest jako atrybut jednostek współtworzących wspólnotę narodową, a badacz tworzący uogólnienia i generalizacje na temat tejże wspólnoty opiera się na wynikach badań sondażowych, mających charakter ilościowy.⁵ Badanie tożsamości zbiorowych w oparciu o badania sondażowe polega tu zatem na odtwarzaniu matrycy postaw, przekonań i emocji wyrażanych przez jednostki, a łączonych ze zbiorowością.

² T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008, s. 22.

³ Ibidem, s. 30.

⁴ Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005, s. 66.

⁵ Ibidem, s. 130–131.

Kolejną wymagającą wyjaśnienia kategorią pojęciową są stereotypy. Przez W. Lippmanna opisywane były one jako „obrazy, które nosimy w naszych głowach”⁶. Dla T. Palecznego stereotypy to „suma wyobrażeń indywidualnych, opisów wyglądu i zachowań członków innych grup kulturowych, zgeneralizowana i uogólniona, zamknięta w zbiorowej świadomości”⁷. Choć początkowo stereotypy postrzegano jako zjawiska negatywne, będące przejawem uproszczeń i przesadnych generalizacji, to współcześnie uznaje się je za powszechne mechanizmy poznawcze, których nie da się wyeliminować.⁸ W prezentowanym artykule poruszam kwestię stereotypów narodowych i etnicznych, dlatego skupię się jedynie na krótkim wyjaśnieniu tych aspektach stereotypów, które są najważniejsze dla naszej analizy, świadomie pomijając liczne i ciekawe dyskusje badaczy na temat istoty stereotypów⁹. J. Błuszkowski odwołując się do koncepcji B. Andersona, która głosi, że naród ujmowany powinien być w kategoriach subiektywistycznych i świadomościowych¹⁰ podkreśla, że stereotypy narodowe są ważnym składnikiem świadomości narodowej¹¹.

Wszystkie grupy, w tym wspólnoty narodowe i etniczne, tworzą autostereotypy, opisujące własną grupę, najczęściej akcentując jej zalety i wyższość jej członków nad innymi grupami, oraz heterostereotypy – stereotypy odnoszące się do obcych grup.¹² Wśród najważniejszych komponentów stereotypów wymieniane są dwa: deskryptywny – poznawczo-informacyjny, który opisuje cechy grupy, oraz ewaluatywny – normatywno-wartościujący, oceniający. Ważną cechą stereotypów jest ich trwałość, trudno poddają się one zmianie.¹³ Przedmiotem analizy są stereotypy narodowe i zmiany poczucia dystansu społecznego do innych narodów (w szczególności do Rosjan) w społeczeństwie ukraińskim w warunkach trwającej wojny z Rosją. Doniosłe znaczenie ma tu więc spostrzeżenie T. Palecznego: „Stereotyp odgrywa istotną rolę w czasach kryzysu tożsamości, zachwiania równowagi systemu społecznego i kulturowego, braku stabilności ekonomicznej. Podtrzymywaniu negatywnego, wręcz wrogiego stereotypu sprzyja sytuacja konfliktu, zwłaszcza zbrojnego. Stereotypowe wyobrażenia i zachowania wobec reprezentantów innych kultur potęgują się i upowszechniają najbardziej podczas wojny.”¹⁴ Sytuacja, w której znajduje się aktualnie społeczeństwo ukraińskie ze swoją postsowiecką, postkolonialną spuścizną doskonale wpisuje się w ten opis.

⁶ Cyt. za M. Budyta-Budzyńska, op. cit., s. 112.

⁷ T. Paleczny, *Interpersonalne stosunki kulturowe*, Kraków 2007, s. 132.

⁸ M. Budyta-Budzyńska, op. cit.

⁹ Zob. m.in.: J. Błuszkowski, *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków*, Warszawa 2003; Z. Bokszański, *Stereotypy a kultura*, Wrocław 2001.

¹⁰ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków 1997.

¹¹ J. Błuszkowski, op. cit., s. 95–103; A. Kłosowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2005, s. 93–96.

¹² M. Budyta-Budzyńska, op. cit., s. 15–16,

¹³ Ibidem, s. 117–118.

¹⁴ T. Paleczny, *Interpersonalne...*, s. 136.

Ostatnim pojęciem wymagającym doprecyzowania jest kategoria dystansu społecznego wobec innych narodów. Według R. E. Parka dystans społeczny oznacza stosunek do różnego rodzaju zbiorowości. Badanie dystansu społecznego wykorzystujące skalę Bogardusa przewiduje określenie zróżnicowania bliskości i dystansu w oparciu o następujące kwestie: akceptacja kontaktów społecznych, małżeństw mieszanych, gotowość do uznania za członków swego narodu dzieci ze związków mieszanych oraz poczucie pokrewieństwa biologicznego. Nasz stosunek do różnych zbiorowości może lokować się na skali od bieguna kontaktów ścisłych, zażyłych, poprzez obojętność, po antypatię i wrogość.¹⁵

Większość społeczeństwa ukraińskiego w 2015 r. (70%) utożsamiała się z ukraińską tradycją kulturową, 10% identyfikowała się z tradycją sowiecką, 7% z europejską, a 3% z rosyjską. W 2006 r. z ukraińską tradycją kulturową identyfikowało się mniejszy odsetek respondentów – 56%, z sowiecką – 16%, z europejską – 7%, a 11% z rosyjską. Z ukraińską tradycją kulturową utożsamiała się w zależności od regionu, absolutna lub względna większość, badanych: na Zachodzie było to 85%, w Centrum – 81%, na Południu i na Wschodzie po 64%, na Donbasie 38%. Poważne różnice ujawniają się jedynie między Donbasem, a pozostałymi regionami. Zaobserwować można było różnice w poziomie identyfikowania się z kulturą rosyjską. Na Zachodzie z kulturą rosyjską identyfikowało się mniej niż 1% mieszkańców. W tym samym czasie wskaźnik ten na Południu sięga 4%, na Wschodzie – 6%, a na Donbasie – 10%. Przynależność do sowieckiej tradycji kulturowej deklarowało w 2015 r. 24% mieszkańców Donbasu, 14% – Wschodu, 12% – Południa, 6% – Centrum i 3% – Zachodu.

Tablica 1. Z którą tradycją kulturową identyfikujesz się w pierwszej kolejności?

	Ukraińska	Sowiecka	Ogólnoeuropejska	Rosyjska	Inna	Trudno powiedzieć
2006	56,3%	16,4%	6,6%	11,3%	1,5%	7,9%
2007	57,9%	19,4%	6,4%	10,1%	1%	5,2%
2015	70%	10,3%	7,1%	3,2%	1,7%	7,7%

Źródło: Badanie Centrum Razumkova przeprowadzone 11–23 grudnia 2015 r. na terytorium całej Ukrainy za wyjątkiem Krymu oraz okupowanej części obwodu ługańskiego i donieckiego (i wcześniejsze). Liczba respondentów 10071. Błąd statystyczny próby – 1%. *Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичний матеріал до Фахової дискусії "Формування спільної ідентичності громадян України: перспективна вавіклики" 7 червня 2016р., s. 36.*

Tablica 2. Z którą tradycją kulturową identyfikujesz się w pierwszej kolejności? (specyfika regionalna – 2015 r.)

	Zachód	Centrum	Południe	Wschód	Donbas
Ukraińska	84,9	80,7	64,2	63,9	38,4
Sowiecka	2,9	6,1	11,5	14,3	23,9
Ogólnoeuropejska	7,5	5,8	7,7	7,2	8,6

¹⁵ J. Błuszkowski, op. cit., s. 15; M. Budyta-Budzyńska, op. cit., s. 132.

Tablica 2. Z którą tradycją kulturową identyfikujesz się w pierwszej kolejności? (specyfika regionalna – 2015 r.)

	Zachód	Centrum	Południe	Wschód	Donbas
Rosyjska	0,2	0,3	4,0	5,5	10,1
Inna	0,8	0,6	2,9	1,9	4,3
Trudno powiedzieć	3,7	6,5	9,7	7,2	14,8

Źródło: Badanie Centrum Razumkova przeprowadzone 11–23 grudnia 2015 r. na terytorium całej Ukrainy za wyjątkiem Krymu oraz okupowanej części obwodu ługańskiego i donieckiego (i wcześniejsze). Liczba respondentów 10071. Błąd statystyczny próby – 1%. *Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії “Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики” 7 червня 2016р., s. 37.*

W latach 2006–2015 obserwujemy znaczny wzrost udziału w strukturze społeczeństwa respondentów deklarujących przynależność do ukraińskiej tradycji kulturowej kosztem tych, którzy identyfikują się z kulturą sowiecką i rosyjską, mimo realnego bilinguizmu i wielokulturowości całego społeczeństwa.

Badanie dowodzi także silnego skorelowania identyfikacji językowej i kulturowej: wśród obywateli, którzy w kontaktach domowych posługują się językiem ukraińskim, 86% identyfikuje się z ukraińską tradycją kulturową. Przynależność do ukraińskiej tradycji kulturowej zadeklarowało 69% spośród tych, którzy w kontaktach domowych są dwujęzyczni oraz względna większość (41%) osób, dla których językiem kontaktów domowych jest język rosyjski. W kategorii dwujęzycznych i rosyjskojęzycznych odnotowano nieco większy odsetek osób utożsamiających się z sowiecką tradycją kulturową (odpowiednio – 11% i 23%), wśród rosyjskojęzycznych z tradycją rosyjską identyfikuje się 11%. Odsetek badanych, którzy orientują się na ogólnoeuropejską tradycję kulturową we wszystkich grupach językowych zamyka się w przedziale 6–8%. Badania ujawniły, że z ukraińską tradycją kulturową utożsamia się większa część obywateli (70%), niż deklaruje język ukraiński jako ojczysty (60%), a także większa niż odsetek posługujących się w domu językiem ukraińskim i najczęściej językiem ukraińskim (70% do 50%). Znajduje zatem potwierdzenie teza, że ukraińska tradycja kulturowa charakteryzuje znaczny odsetek dwujęzycznych i rosyjskojęzycznych obywateli Ukrainy.¹⁶

Zauważalne są zmiany w ocenie przez respondentów perspektyw rozwoju różnych tradycji kulturowych na Ukrainie. Względna większość badanych (40%) wyrażała w 2015 r. przekonanie, że w przyszłości w Ukrainie dominować będzie ukraińska tradycja kulturowa, 21% była zdania, że przeważać będzie tradycja ogólnoeuropejska. 17% stwierdziło, że w różnych regionach dominować będą różne tradycje kulturowe. Przekonanie o dominacji rosyjskiej kultury zadeklarowało jedynie 2,3%. 17% badanych nie potrafiło udzielić odpowiedzi na to pytanie.

¹⁶ *Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії “Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики” 7 червня 2016р.*

Tablica 3. Która tradycja kulturowa będzie dominowała w Ukrainie w przyszłości (za 20–25 lat)?

Rok	Ukraińska	Ogólnoeuropejska	Różne tradycje kulturowe w różnych regionach	Sowiecka	Rosyjska	Inna	Trudno powiedzieć
2006	35,4%	16,1%	21,7%	1,3%	2,1%	1,3%	22,1%
2007	37,0	17,8	24,7	2,0	3,3	0,7	14,6
2015	39,5%	21,1%	17,0%	2,3%	1,7%	1,0%	17,0%

Źródło: Badanie Centrum Razumkova przeprowadzone 11-23 grudnia 2015 r. na terytorium całej Ukrainy za wyjątkiem Krymu oraz okupowanej części obwodu ługańskiego i donieckiego (i wcześniejsze). Liczba respondentów 10071. Błąd statystyczny próby – 1%. *Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії "Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики" 7 червня 2016р., s. 37.*

Pytanie to ujawniło specyfikę regionalną. O dominacji w przyszłości kultury ukraińskiej przekonanych było w roku 2015 49% mieszkańców regionu zachodniego, 45% – centralnego, 33% – południowego, 39% – wschodniego i 21% – na Donbasie. We wszystkich regionach poza Donbasem o dominacji w przyszłości ukraińskiej tradycji kulturowej na Ukrainie przekonana była względna większość mieszkańców. Dominacji tradycji ogólnoeuropejskiej spodziewało się 28% badanych na Zachodzie, po 20% w Centrum i na Południu, 22% – na Wschodzie oraz 13% na Donbasie. Wyrazna granica ponownie ujawniła się pomiędzy Donbasem i pozostałymi regionami Ukrainy. Właśnie na Donbasie względna większość respondentów (30%) wyraziła przekonanie, że w przyszłości w różnych regionach Ukrainy przeważać będą różne tradycje kulturowe. Ta kategoria odpowiedzi stanowiła także drugą najbardziej popularną odpowiedź wśród mieszkańców Południa (22%). W pozostałych regionach zyskała ona poparcie 11–17% respondentów.

Tablica 4. Która tradycja kulturowa będzie dominowała na Ukrainie w przyszłości (za 20–25 lat). Specyfika regionalna – 2015 r. (dane w %)

	Zachód	Centrum	Południe	Wschód	Donbas
Ukraińska	48,5	44,9	32,7	39,2	20,8
Ogólnoeuropejska	27,8	20,4	20,0	22,1	13,2
W różnych regionach będą dominować różne tradycje kulturowe	10,9	13,5	21,5	17,0	29,9
Sowiecka	0,7	0,7	0,9	3,9	7,0
Rosyjska	0,3	0,1	2,1	3,2	5,0
Inna	0,4	0,6	1,0	1,0	2,7
Trudno powiedzieć	11,3	19,8	21,7	13,5	21,4

Źródło: Badanie Centrum Razumkova przeprowadzone 11-23 grudnia 2015 r. na terytorium całej Ukrainy za wyjątkiem Krymu oraz okupowanej części obwodu ługańskiego i donieckiego (i wcześniejsze). Liczba respondentów 10071. Błąd statystyczny próby – 1%. *Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії "Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики" 7 червня 2016р., s. 37.*

W 2006 r. dominację ukraińskiej tradycji kulturowej przewidywało 35% społeczeństwa, dominację różnych kultur w różnych regionach – 22%, tradycji ogólnoeuropejskiej –

16%, tradycji rosyjskiej – 12%, sowieckiej i innych – po 1,3%. 22% nie potrafiło wskazać odpowiedzi.

Z przytoczonych rezultatów badań wynika, że w badanym okresie wzrósł odsetek respondentów, którzy zakładali dominację w przyszłości w państwie ukraińskim tradycji ukraińskiej i ogólnoeuropejskiej. Jednocześnie obserwujemy zmniejszające się poparcie dla perspektywy multikulturalizmu na poziomie regionalnym.

W 2015 r. bliskość kulturowo zamieszkującą w Ukrainie Ukraińców i Rosjan zamieszkujących w Ukrainie respondenci ocenili na 3,8¹⁷. Dystans kulturowy między obywatelami Ukrainy i obywatelami Rosji jawi się respondentom jako większy – 3,5 punktu. Jeszcze większy dystans dzieli obywatele Ukrainy i obywatele państw UE – 2,5 punktu.

Oceniając bliskość kulturową mieszkańców różnych regionów Ukrainy, respondenci najwyżej ocenili bliskość Ukrainy Centralnej i Wschodniej (3,5), Zachodniej i Centralnej (3,4), Galicji i Ukrainy Centralnej (3,3). Dystans kulturowy pomiędzy mieszkańcami tymczasowo okupowanego terytorium obwodu donieckiego i ługańskiego i mieszkańcami okupowanego Krymu oceniany był na 3 punkty.

Tablica 5. Istnieją różne poglądy na temat stopnia bliskości kultury, tradycji i poglądów różnych grup. Na ile bliskie bądź różne są kultury, tradycje i poglądy następujących grup? (skala 5-stopniowa).

	Ukraina	Zachód	Centrum	Południe	Wschód	Donbas
Ukraińcy na Ukrainie i Rosjanie na Ukrainie	3,8	3,0	3,7	4,3	4,2	4,0
Obywatele Ukrainy i obywatele Rosji	3,5	2,7	3,1	4,1	4,2	3,9
Mieszkańcy Ukrainy Centralnej i mieszkańcy Ukrainy Wschodniej	3,5	3,4	3,2	3,5	3,8	3,6
Mieszkańcy Ukrainy Zachodniej i mieszkańcy Ukrainy Centralnej	3,4	3,5	3,3	3,1	3,3	3,6
Mieszkańcy Galicji i Ukrainy Centralnej	3,3	3,4	3,2	3,0	3,2	3,3
Mieszkańcy Ukrainy i mieszkańcy tymczasowo okupowanego terytorium Krymu	3,0	2,5	2,9	3,5	3,4	3,2
Mieszkańcy Ukrainy i mieszkańcy tymczasowo okupowanych terytoriów obwodu donieckiego i ługańskiego	3,0	2,5	2,8	3,4	3,5	3,4
Mieszkańcy Ukrainy Zachodniej i mieszkańcy Ukrainy Wschodniej	2,7	2,8	2,6	2,5	2,7	2,8
Obywatele Ukrainy i obywatele państw członkowskich UE	2,5	2,7	2,6	2,4	2,4	2,2
Mieszkańcy Galicji i mieszkańcy Donbasu	2,4	2,5	2,4	2,3	2,6	2,4

Źródło: Badanie Centrum Razumkova przeprowadzone 11–23 grudnia 2015 r. na terytorium całej Ukrainy za wyjątkiem Krymu oraz okupowanej części obwodu ługańskiego i donieckiego (i wcześniejsze). Liczba respondentów 10071. Błąd statystyczny próby – 1%. *Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичний матеріал до Фахової дискусії "Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики" 7 червня 2016р., s. 92.*

¹⁷ W skali 5-stopniowej, gdzie 5 oznacza maksymalne podobieństwo.

Zdaniem respondentów największy dystans dzielił mieszkańców Ukrainy Zachodniej i Wschodniej (2,7) oraz Galicję i Donbas (2,4). Okazuje się zatem, że mieszkańcy Ukrainy dystans kulturowy między niektórymi regionami Ukrainy uznawali za większy, niż wobec kultur innych państw. W 2005 r. obywatele Ukrainy uważali, że najbliżsi kulturowo są Ukraińcy z Ukrainy i etniczni Rosjanie zamieszkujący na Ukrainie, jednak poziom bliskości był wtedy wyższy (4,2). W rankingu bliskości kulturowej drugą pozycję przyznawano kategoriom obywatele Ukrainy i obywatele Rosji. Jednak i w tym przypadku poziom bliskości określany był jako wyższy (4,1). Dystans kulturowy między obywatelami Ukrainy i obywatelami państw UE oceniany był na 2,3 punktu. W 2005 r. poziom bliskości między mieszkańcami Galicji i Donbasu oceniano wyżej (2,8) niż w 2015 r. Po roku 2005 dostrzegamy zatem wzrastający poziom różnic między Ukraińcami i Rosjanami oraz między Ukraińcami i obywatelami Federacji Rosyjskiej. W tym czasie zmniejszyło się poczucie odmienności między obywatelami Ukrainy i mieszkańców UE. Negatywnym zjawiskiem z punktu widzenia państwa ukraińskiego odnotowanym w opisywanym okresie jest zwiększenie się poczucia dystansu kulturowego między Galicją i Donbasem.

W ocenach mieszkańców różnych regionów ujawniają się podobieństwa i różnice. Na Zachodzie najwyżej oceniona została bliskość między mieszkańcami Ukrainy Zachodniej i Centralnej, Galicji i Ukrainy Centralnej oraz między Centralną i Wschodnią Ukrainą. Największy dystans dzielić ma mieszkańców Galicji i mieszkańców Donbasu, a także mieszkańców Ukrainy ogółem i mieszkańców terytoriów tymczasowo okupowanych: Krymu, części obwodu donieckiego i ługańskiego.

W Centrum za najbliższych sobie w 2015 r. uznawano Ukraińców zamieszkujących w Ukrainie oraz zamieszkujących w Ukrainie Rosjan. Najniżej oceniano wtedy bliskość między mieszkańcami Galicji i Donbasu. Na Południu, na Wschodzie i na Donbasie za najbliższych uważani byli Ukraińcy z Ukrainy, Rosjanie z Ukrainy, a także kategoria obywatele Ukrainy oraz obywatele Rosji. Respondenci z tych regionów uważali, że najmniej bliscy sobie są mieszkańcy Galicji i Donbasu oraz obywatele Ukrainy i obywatele UE.

Ocena bliskości z obywatelami państw UE zmniejszała się wraz z przemieszczaniem się z zachodu na wschód (od 2,7 do 2,2 punktu). Jest jasne, że wpływ na wzajemne postrzeganie mieszkańców różnych regionów Ukrainy mają stereotypy, mity z przeszłości oraz słaby poziom komunikacji między regionami w niepodległej Ukrainie.

Dokładniejszych danych na temat poczucia dystansu społecznego w społeczeństwie ukraińskim wobec różnych narodów oraz poczucia dystansu społecznego między mieszkańcami różnych regionów Ukrainy po 2015 r. dostarczają nam badania Instytutu Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy realizowane od początku lat 90-tych oraz badania Kijowskiego Międzynarodowego Instytutu Socjologii (KMIS). Interesuje mnie w szczególności dynamika zmian poczucia dystansu społecznego społeczeństwa ukraińskiego wobec Rosjan w kontekście trwającego od 2014 r. konfliktu, który bez wątpienia przyczynił się do nasilenia się wśród Ukraińców postaw patriotycznych i emancypacyjnych, zakładających odrzucenie spuścizny postsowieckiej także w sferze świadomości.

Dane z początków ukraińskiej niepodległości dowodzą, że Rosjanie (podobnie jak Białorusini) postrzegani byli jako jeden z najbliższych Ukraińcom narodów¹⁸. Z roku na rok poczucie dystansu wobec Rosjan wzrasta, a momentem przełomowym był czas Rewolucji godności z przełomu 2013/2014 r. i agresji rosyjskiej na Ukrainę w 2014 r., której konsekwencją było przewartościowanie w ukraińskim spojrzeniu na Rosjan i na rosyjsko-ukraińskie stosunki międzypaństwowe. W 2018 r. poziom dystansu społecznego wobec Rosjan wyrósł do poziomu 4,4 w porównaniu z 2,3 z roku 1994. Mimo objęcia w 2019 r. władzy w Ukrainie przez W. Zełenskigo i jego partię Sługa Ludu (ukr. Слуга народу), która przez część komentatorów uznawana jest za co najmniej umiarkowanie prorosyjską, trudno oczekiwać, aby trend zwiększającego się dystansu do Rosjan i Rosji wyhamował lub zmienił kierunek. Nieoczekiwana wojna z Rosją stała się impulsem, który postawił statystycznego Ukraińca przed koniecznością przewartościowania kategorii „swoich” i „obcych”, gdzie dotychczas postrzegany jako „swój” Rosjanin stał się bardziej „obcy” niż kiedykolwiek w czasach nowożytnych.

Tablica 6. Poczucie dystansu społecznego społeczeństwa ukraińskiego wobec narodów w latach 1994–2018.

Dystansu społeczny wobec:	Skala dystansu społecznego społeczeństwa ukraińskiego wobec narodów (skala Bogardusa 1–7)															
	94'	96'	98'	99'	00'	01'	02'	04'	05'	06'	08'	10'	12'	14'	16'	18'
Amerykanów	4,4	4,6	4,7	4,8	4,8	4,9	5,4	5,5	5,4	5,7	5,6	5,5	5,6	5,3	4,8	4,7
Arabów	-	-	-	-	-	-	6,1	6,1	6,0	6,1	6,1	6,0	6,1	5,9	5,7	5,5
Białorusinów	2,7	2,6	2,5	2,4	2,8	2,7	4,2	4,1	3,9	4,1	3,9	4,0	4,1	4,0	4,0	4,0
Gruzinów	4,9	5,0	5,1	5,0	5,4	5,3	5,4	5,5	5,4	5,5	5,4	5,5	5,3	4,9	4,6	4,7
Żydów	3,8	3,8	3,9	3,8	3,9	3,9	5,1	5,1	5,0	5,2	5,0	5,1	5,0	4,8	4,7	4,7
Tatarów krymskich	4,6	4,8	4,8	4,9	4,9	5,0	5,6	5,5	5,4	5,5	5,4	5,3	5,3	4,8	4,5	4,6
Mołdawian	4,6	4,7	4,8	4,8	5,1	5,1	5,3	5,2	5,1	5,4	5,2	5,2	5,3	5,0	4,9	4,8
Niemców	4,5	4,6	4,8	4,7	4,8	4,9	5,2	5,2	5,1	5,3	5,2	5,3	5,2	5,0	4,6	4,7
Polaków	4,4	4,5	4,6	4,5	4,8	4,9	5,0	5,0	4,8	5,0	4,8	5,0	4,9	4,7	4,4	4,6
Rosjan	2,3	2,1	2,0	1,9	2,3	2,2	3,3	3,1	3,1	3,2	3,0	3,3	3,3	4,3	4,6	4,4
Rumunów	4,7	4,9	4,9	4,9	5,2	5,2	5,4	5,4	5,1	5,3	5,2	5,4	5,3	5,2	5,1	5,0
Turków	4,9	5,2	5,3	5,4	5,6	5,6	5,9	5,9	5,7	5,8	5,8	5,7	5,7	5,4	5,3	5,2
Węgrów	4,6	4,8	4,9	4,8	5,1	5,1	5,4	5,4	5,1	5,3	5,1	5,2	5,2	5,0	4,9	4,8
Ukraińców	1,8	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6	2,4	2,2	2,2	2,1	2,1	2,2	2,2	2,4	2,3	2,4

¹⁸ Pisze o tym m. in. R. Radzik, *Rosyjski imperializm wspólnotowy. Trójjedyny naród ruski w badaniach socjologicznych*, Lublin 2016 oraz w Radzik R., *Polacy a Słowianie wschodni: społeczne uwarunkowania formowania się cech tożsamościowo-mentalnych*, „ANNALES UMCS. Sectio I” 2018, VOL. XLIII, 1, s. 11–31.

Tablica 6. Poczucie dystansu społecznego społeczeństwa ukraińskiego wobec narodów w latach 1994–2018.

Dystansu społeczny wobec:	Skala dystansu społecznego społeczeństwa ukraińskiego wobec narodów (skala Bogardusa 1–7)															
	94'	96'	98'	99'	00'	01'	02'	04'	05'	06'	08'	10'	12'	14'	16'	18'
Ukraińców zamieszkujących za granicą	-	-	3,9	3,8	4,0	4,1	3,5	3,4	3,1	3,2	3,0	3,1	3,1	3,2	2,9	3,0
Romów (Cyganów)	5,1	5,3	5,4	5,5	5,6	5,7	6,0	6,1	6,0	6,1	6,0	6,1	6,1	6,0	5,9	5,9
Czeczenców	-	-	-	-	-	6,1	6,3	6,4	6,4	6,3	6,3	6,3	6,2	6,3	6,2	5,9

Źródło: Opracowanie własne w oparciu o wyniki reprezentatywnych badań sondażowych realizowanych przez Instytut Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w latach 1994–2018; М.А. Парашевін, *Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2018 років*, s. 452–461.

Tablica 7. Poczucie dystansu społecznego społeczeństwa ukraińskiego wobec niektórych grup etnicznych (skala Bogardusa), IX 2019 r.

ukraińskojęzyczni Ukraińcy	2,18
rosyjskojęzyczni Ukraińcy	2,67
Białorusini	3,18
Rosjanie	3,56
Polacy	3,99
Żydzi	4,07
Tatarzy krymscy	4,11
Kanadyjczycy	4,17
Amerykanie	4,27
Niemcy	4,31
Francuzi	4,41
Rumuni	4,70
Afrykanie	5,20
Romowie (Cyganie)	5,41

Źródło: Badania reprezentatywne zrealizowane przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii we wrześniu 2019 r., *Міжетнічні упередження в Україні, вересень 2019*.

Nie bez znaczenia dla poczucia dystansu wobec Rosjan wśród Ukraińców są kolonialne i postkolonialne relacje między obiema wspólnotami. Właśnie przez pryzmat zależności kolonialnych interpretuje je znany ukraiński intelektualista Mykoła Riabczuk, który już po Euromajdanie i po rosyjskiej agresji na Ukrainę na łamach czasopiśma „Krytyka” (ukr. „Критика”) w błyskotliwym artykule opisał ewolucję rosyjskiego stereotypu, a może raczej stereotypów Ukraińca od czasów Imperium Rosyjskiego po Ukrainę współczesną: od stereotypu „chachła” i „Małorosa”, poprzez stereotyp „banderowca”, dobrego „wschodniego” i złego „zachodniego” zepsutego Ukraińca, po stereo-

typ „faszystowskiej chunty”, która po rzekomym „przewrocie” miała przejąć władzę w Ukrainie w 2014 r.¹⁹ Stereotyp utrwał zależność Ukraińców od Rosjan, wyobrażenie o zwierzchności Rosjan nad Białorusinami i Ukraińcami, którzy mieli być (prawie) tym samym narodem co Rosjanie, ze zwierzchnią rolą tych ostatnich. Tekst M. Riabczuka jest o tyle ważny, o ile opisuje mechanizmy internalizacji rosyjskich stereotypów Ukraińca i dyskursu postimperialnego przez wcale nie tak mało liczne części społeczeństwa ukraińskiego. I właśnie te zinternalizowane stereotypy nie pozostają bez wpływu nie tylko na postrzeganie wzajemnych relacji Ukraińców z innymi narodami, ale także na postrzeganie podziałów (zróznicowania) w samym społeczeństwie ukraińskim²⁰.

Badania Kijowskiego Międzynarodowego Instytutu Socjologii stanowią dopełnienie wcześniej analizowanych badań, ponieważ mówią nam nie tylko o poczuciu dystansu społecznego w społeczeństwie ukraińskim do zewnętrznych wspólnot narodowych. Z badań tych wynika, że nieco inaczej kształtuje się w społeczeństwie ukraińskim dystans społeczny wobec Ukraińców ukraińskojęzycznych niż wobec Ukraińców rosyjskojęzycznych, będących obywatelami ukraińskimi. Większe jest poczucie bliskości z kategorią ukraińskojęzycznych (2,18) niż rosyjskojęzycznych Ukraińców (2,67). Różnice między tymi dwiema kategoriami nie są jednak wielkie. Pewnych trudności interpretacyjnych nastrocza kategoria Rosjan w Tablicy 8., ponieważ nie wiemy, czy chodzi o etnicznych Rosjan będących obywatelami Ukrainy (rosyjska mniejszość narodowa w Ukrainie), czy może Rosjan – obywateli Federacji Rosyjskiej.

Przeanalizowane wyniki badań sondażowych zdają się potwierdzać hipotezę o postępującym procesie integracji zarówno tych części społeczeństwa, które zamieszkują różne regiony, jak i tych, które w sferze prywatnej i publicznej posługują się językiem ukraińskim lub rosyjskim. W całym okresie niepodległości obserwowano za to wzrastające poczucie dystansu społecznego wobec Rosjan – obywateli Federacji Rosyjskiej w odróżnieniu od rosyjskiej mniejszości narodowej w Ukrainie oraz kategorii rosyjskojęzycznych Ukraińców. Stwarza to możliwości do integracji społeczeństwa na gruncie politycznym (obywatelskim), wokół wspólnie podzielanych wartości i praw, a nie wokół kryterium etnicznego. Oczywiście dostrzegalna jest regionalna specyfika w zakresie postrzegania dystansu społecznego pomiędzy różnymi regionami Ukrainy jako konsekwencja spuścizny postkolonialnej, jednak, nie licząc Krymu i Donbasu (a w szczególności tej jego części, która jest okupowana przez siły rosyjskie i prorosyjskie), te rozbieżności słabną. Wojna rosyjsko-ukraińska wpłynęła na przyspieszenie procesów zbliżenia

¹⁹ М. Рябчук, *Російський стереотип українця: від імперської уяви до постімперської реальності*, „Критика” 2015, № 9–10, s. 2–11; М. Ю. Рябчук, „Хохли”, „малороси”, „бандери”: стереотипукраїнія у російській культурі та його політична інструменталізація, „Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України” 2016, Вип. 1, s. 179–194.

²⁰ O regionalnych auto- i heterostereotypach pisze również Illia Kononow: І.Ф. Кононов, *Регіональні-авто- та гетеростереотипи Донбасу і Галичини: їх значення в проєктах націєбудівництва в Україні*, [w:] В. С. Бакіров, *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, Харків 2014, Вип. 20, s. 133–142.

między różnymi regionami Ukrainy, co znajduje potwierdzenie w omówionych badaniach sondażowych, choć nie zawsze jest dostrzegane przez badaczy zachodnich, którzy niekiedy z góry zakładają niejako wpisany w zróżnicowane społeczeństwo ukraińskie permanentne napięcia lub konflikty. N. Czernysz w jednym ze swoich artykułów poświęconych przemianom tożsamości w społeczeństwie ukraińskim, chcąc podkreślić zmniejszenie się potencjału rozbieżności między Donbasem i Galicją w ostatnich latach pisała o „przerwanym [AJ – przez rosyjską agresję] zbliżeniu” między tymi regionami, które często postrzegane były jako zantagonizowane.²¹ Konkludując, chciałbym podkreślić, że w celu potwierdzenia, czy z konkretnymi deklaracjami i postawami wiążą się konkretne praktyki, niezbędne byłoby przeprowadzenie badań o charakterze jakościowym.

²¹ Черниш Н., *Ідентичності мешканців Львова і Донецька (1994–2015): перерване зближення*, [w:] Н. Коваліско, А. Єкатеринчук, Р. Радзік (red.), *Ідентичності народів Центрально-Східної Європи*, Львів 2018, s. 166–181.